

УДК 373.5:502:316.42(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/30.212572>

Валентин МОЛОДИЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-2508-1383

доктор філософських наук,

професор кафедри початкової освіти

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *molodychenko@gmail.com*

Алла СЕРДЮК,

orcid.org/0000-0003-4589-2164

кандидат географічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *allaserduk26@gmail.com*

Наталія МОЛОДИЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7699-0694

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *molodychenko.natali@gmail.com*

ШКІЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В СИСТЕМІ СТАЛОГО І ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті охарактеризовано систему екологічної освіти в закладах загальної середньої освіти та запропоновано її вдосконалення через впровадження нових навчальних курсів. Сучасна складна екологічна ситуація у світі вимагає від цивілізованого людства пошуку нових форм, методів і технологій екологічної освіти молоді з метою запобігання подальшому розвитку споживацького ставлення до природи, її ресурсів, посилення кризових процесів суспільства. У процесі формування змісту екологічної освіти важливим є визначення її стандартів, якими встановлюється комплекс норм і вимог до структури, змісту підготовки учнів закладів загальної середньої освіти, мінімально необхідного рівня загальної екологічної освіченості. Сучасна екологічна освіта розглядається як синтез знань із класичних основ біології, екології, географії, інформатики й математики, економіки, демографії, сучасного розуміння закономірностей взаємодії людини і природи. Геоекологічна освіта, перш за все, покликана сформувати в молодого покоління громадян України знання законів, закономірностей та процесів взаємодії природничої (географічної оболонки Землі та її окремих структурних елементів) та соціального складника (територіальне розміщення та розвиток господарства і населення світу, окремих її регіонів та країн), дати змогу здійснювати критичний аналіз негативних результатів цієї взаємодії та можливих шляхів щодо вирішення проблеми, що виникає.

У статті визначено основні положення екологічної освіти, серед яких принципи гуманізації, гармонізації, демократизації, диференціації, інтеграції та індивідуалізації освітнього процесу, розвиток творчої особистості, формування навичок самостійної навчальної роботи, самоконтролю. Основу загальної екологічної освіти становить наукова методологія, змістовність вивчення і викладання екології як важливої загальноосвітньої базової дисципліни. Розглядається наявна система екологічної освіти учнів закладів освіти та пропонується її вдосконалення через впровадження низки навчальних курсів, серед яких можуть бути «Історія географічних відкриттів і досліджень», «Географічне краєзнавство», «Рекреаційна географія», «Медицина географія», «Землезнавство», «Географія світового господарства за основами економічних знань» тощо. Для учнів старшої школи пропонується введення навчального курсу «Геоекологія» – як завершальна дисципліна, яка б узагальнювала природничо-географічні та екологічні знання учнів. Запропонована система навчальних дисциплін екологічного спрямування орієнтує молодь на більш практичне застосування природничих знань, вмінь, навичок, прикладну, конструктивну інтеграцію та її застосування в подальшій діяльності щодо формування сталого розвитку України.

Ключові слова: сталий розвиток, екологічна освіта, заклад загальної середньої освіти, геоекологія, учень.

Valentyn MOLODYCHENKO,
 orcid.org/0000-0002-2508-1383
 Doctor of Philosophical Sciences,
 Professor at the Primary Education Department
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
 (Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) molodychenko@gmail.com

Alla SERDYUK,
 orcid.org/0000-0003-4589-2164
 Candidate of Geographical Sciences,
 Associate Professor at the Primary Education Department
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
 (Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) allaserduk26@gmail.com

Nataliya MOLODYCHENKO,
 orcid.org/0000-0001-7699-0694
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Primary Education Department
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
 (Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) molodychenko.natali@gmail.com

SCHOOL ECOLOGICAL EDUCATION IN THE SYSTEM OF THE SUSTAINABLE AND FUNCTIONAL STATE DEVELOPMENT

The article describes the system of ecological education in general secondary education and proposes its improvement through the introduction of new training courses. The current complex ecological situation in the world requires civilized humanity to find new forms, methods and technologies of environmental education for young people in order to prevent further commercialization of nature, crisis processes in society. It is very important to determine its standards, which establish a set of norms and requirements for: the structure, the training capacity of pupils in general secondary education, the minimum required level and the content of ecological education. Modern ecological education is considered as a synthesis of knowledge in the classical foundations of biology, ecology, geography, computer sciences and mathematics, economics, demography, modern understanding of human interaction and nature. Geo-ecological education, first of all, is called to form knowledge of the laws, patterns and processes of interaction between natural (geographical shell of the Earth and its individual structural elements) and social components (territorial location and development of the economy and population, its regions and countries) for the young generation of Ukraine to provide an opportunity to critically analyze the negative results of this interaction and possible ways to solve the problem.

The article identifies the main positions of ecological education, including principles of humanization, harmonization, democratization, differentiation, integration and individualization in the educational process, development of creative personality, formation of skills for independent educational work, self-control. The basis of general ecological education is a scientific methodology, the conciseness of ecology studies as an important basic aspect for the educational discipline. The article considers the existing system of environmental education for pupils of educational institutions and proposes its improvement through the introduction of a number of educational courses, including "History of geographical discoveries and researches", "Geographical local lore", "Recreational geography", "Medical geography", "Geology", "Geography of the world economy with the basics of knowledge economy", etc. For high school pupils, it is proposed to introduce the course "Geo-ecology" as a final discipline that summarizes the natural, geographical and environmental knowledge. The proposed system of ecological disciplines orients young people to more practical application of natural knowledge, skills, abilities for applied, constructive integration and its application in further activities for the formation of sustainable development in Ukraine.

Key words: sustainable development, ecological education, general secondary educational institution, geo-ecology, pupil.

Постановка проблеми. Складна екологічна ситуація у світі спонукає цивілізоване людство до пошуку нових форм, методів і технологій екологічної освіти молоді з метою запобігання споживацького ставлення до природних ресурсів. Раціональне, екологічно обґрунтоване природо-користування можливе лише за умов масової екологічної грамотності. Лише тоді державні та господарські інституції не зможуть орієнтуватися на

«умовно їстівні продукти» та «тимчасові норми» на радіацію, встановлені не з медичних та санітарно-епідеміологічних міркувань, а з відверто економічних. Лише за умов суцільної екологічної грамотності громадськість зможе реалізувати можливості демократичного суспільства й ефективно боротися з причинами, а не наслідками екологічного неблагополуччя. Екологічна свідомість, зокрема, формує активну громадянську позицію. Людина не може

бути байдужою до оточення (як природного, так і соціального) в якому вона живе. Науковці акцентують на тому, що методика і предметне поле викладання екології характеризуються невизначеністю, під час складання навчальних програм з екології порушуються правила дидактики. Тому нагальною є проблема залучення екологічної компоненти в загальноосвітній процес та суттєвого збільшення його дидактичного навантаження (Кисельов та ін., 2003: 11).

Аналіз досліджень. Проблему організації екологічної освіти в Україні розглядають за різними напрямками. Дослідники Л. Лук'янова, В. Крисаченко, К. Ситник, А. Степанюк, О. Плахотник досліджують теоретико-методологічні проблеми екологічної освіти та виховання, О. Бондарь, Є. Герусов, М. Кисельов, О. Козлова, А. Толстоухов – формування екологічного світогляду, екологічної свідомості, екологічного мислення та екологічної культури, А. Некос, С. Шмалей – взаємодію екологічних понять та сучасних напрямів освіти.

Водночас, незважаючи на значну кількість ґрунтовних наукових досліджень нині мало висвітлені питання структури та змісту екологічної освіти в закладах загальної середньої освіти щодо реалізації вимог сучасного суспільства, завдань Концепції нової української школи тощо.

Мета статті – проаналізувати досвід організації та запропонувати вдосконалення структури та змісту екологічної освіти в закладах загальної середньої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Гармонізація відносин суспільства і природи вимагає, насамперед, ціннісного ставлення людини до навколишнього природного середовища, якого можна досягти лише на основі знання законів природи, логіки природних процесів, що забезпечуються на державному рівні засобами освіти із чітким визначенням завдань, які передбачають зміни в системі освіти. Актуальність окресленої проблеми в умовах парадигмальних змін зумовлена наявністю стійких суперечностей, серед яких формування еколого орієнтованих цінностей майбутніх педагогів та недостатня орієнтація їх на майбутній зміст у професійній діяльності, вимогами до рівня екологічної культури майбутнього педагога, що є актуальним у сучасних умовах і реальним станом підготовки фахівця в цьому напрямі, визначенням екологізації освіти пріоритетним, системоутворювальним чинником у гармонізації культурно-освітнього простору і невідповідною аргументацією зазначеного положення в нормативній і спеціальній літературі (Кисельов та ін., 2003: 13).

У процесі формування змісту неперервного сталого і функціонального розвитку екологічної освіти в Україні важливе значення мають закони України «Про освіту», «Про охорону навколишнього середовища», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» тощо. Гострі проблеми екологічної освіти в Україні та підготовки вчителів визначаються як актуальні в педагогічній теорії та практиці, щодо них жваво дискутують у періодиці.

Основними недоліками шкільної та університетської освіти радянського періоду з точки зору сучасних вимог були: відсутність варіативних методичних апаратів, заформалізованість, потужна ідеологізація навчальних дисциплін економіко-географічного циклу, відсутність, зокрема, об'єктивного погляду на природничі, географічні, екологічні процеси, що відбуваються в суспільстві і навколишньому середовищі (Гуз, 2006: 137–141).

У процесі формування змісту екологічної освіти важливим є визначення її стандартів, якими встановлюється комплекс норм і вимог до структури та змісту підготовки учнів, гранично необхідного рівня загальної екологічної освіченості. В оновленні змісту природничо-інформаційної підготовки, який відбувається з урахуванням класичних основ наук (біології, екології, географії, інформатики й математики та ін.) у відповідних навчальних предметах, тенденцій розвитку науки, перш за все економіки, сучасного розуміння закономірностей еволюції та будови всесвіту, тенденцій та процесів розвитку суспільства, екологія, як географія і біологія, є однією з визначальних навчальних дисциплін. Географія тісно, об'єктивно й предметно пов'язана з актуальними проблемами екології, тому зміст екологічної освіти має бути спрямований на підвищення геоекологічної культури особистості, обов'язково забезпечений системною комплексною освітою в галузі охорони довкілля всіх ланок освіти. У процесі формування змісту геоекологічної і географічної освіти треба зазначити, що об'єктом вивчення є географічна оболонка Землі (геосистема, геосфера), що являє собою діалектичну єдність неорганічної, органічної і суспільної природи. Диференціювання географічної оболонки Землі простежується на регіональному й локальному рівнях у вигляді географічних комплексів, які представлені єдністю суспільно-географічних і природно-географічних систем.

У XXI столітті біосфера та людство опинилися в зовсім нових умовах існування, які вже мають прояв в особливостях суспільства:

економіці, культурі, міжетнічних відносинах тощо. Але людина, яка багато десятиліть пристосовувалась під довготривалі стандарти якості життя, навряд чи усвідомлює неминучу співпрацю з природою у світлі нового погляду на загальне світорозуміння і висування нових своєрідних «біосоціальних» законів у системі «природа – суспільство».

Тому незмінними принципами сталого і функціонального екологічного розвитку є:

- принцип «задоволення потреб», перш за все, в країнах третього світу, найбільш дефіцитних;
- принцип «встановлення обмежень». На стан технології та на розвиток людства мають накладатися обмеження задля збереження довкілля.

Для того щоб ці принципи активно впроваджувалися в реальне життя українців, треба досягти кожній дорослій людині повного розуміння необхідності раціональної взаємодії між природою та суспільством. Саме тому екологічна освіта набуває пріоритетного значення для розуміння необхідних потреб усього українського суспільства, яке прагне розвиватися у злагоді із законами природи раціонально і комплексно. Тобто в умовах сьогодення великого значення набувають знання про глобальні проблеми суспільства, які поєднують у собі економічні, екологічні, демографічні, соціальні, культурні та інші аспекти. Програма дій «Порядку денного на XXI століття» засвідчує становлення глобального партнерства країн світу задля досягнення сталого розвитку світового суспільства. Глобалізація, таким чином, може розглядатися як спроба ринків уникнути обмежень, які накладають на них держави (Програма дій, 2000: 87).

Екологічна освіта як складник загального освітнього процесу в Україні також переживає значні зміни, пов'язані із прийняттям законів «Про вищу освіту», «Про освіту», розвитком ступеневої вищої освіти, розробкою Державних стандартів загальної середньої освіти, базових навчальних планів та відповідних їм навчальних програм.

Отже, за роки існування української школи сформувалася певна система, за якою учні одержують екологічні знання починаючи з дошкільної та початкової освіти. У сучасних школах основи природознавства вивчаються в 1–4 класах. Згідно з розробленими Державними стандартами освітня галузь «Природознавство» має метою інтелектуальний розвиток дитини, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів, перш за все, шляхом засвоєння основних термінів й понять, закономірностей природничих наук,

методів наукового пізнання, усвідомлення ними екологічної культури життєдіяльності людини в навколишньому середовищі, вироблення в учнях умінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення щодо природокористування. Пропедевтичними щодо вивчення географії донині залишаються навчальний предмет «Природознавство» та красназавчий предмет «Рідний край» у 5 класі, який пропонується як варіативний у навчальних закладах усіх типів. У старшій школі учням пропонують географічні факультативи «Історія географічних відкриттів і досліджень», «Географічне красназавство», «Рекреаційна географія», «Медична географія», «Землезнавство», «Географія світового господарства з основами економічних знань» тощо. Але необхідний завершальний навчальний предмет, який би узагальнював природничо-географічні знання учнів за всі роки навчання. Таким навчальним предметом в старшій школі, на наш погляд, мав би стати курс «Геоєкологія», створення якого є нагальним завданням, що стоїть перед освітянами та науковцями. Також треба наголосити на проблемах, які вимагають термінового розв'язання: це подальше удосконалення навчальних програм із профільних географічних і природничих навчальних предметів, підготовка й видання посібників та підручників, дидактичних та методичних матеріалів, засобів діагностики і контролю знань учнів.

Саме географія є навчальним предметом, який на рівні базових знань оптимально поєднує в собі як природничу, так і суспільну інформацію, де природні і штучні об'єкти поєднуються територією Землі, місцем життя та виробничої діяльності людини. Отже, географія є фундаментальною основою для сталого й перспективного вивчення геоєкології.

Найважна структурна інваріантність навчальних програм для закладів загальної середньої освіти, навчальних програм для класів із поглибленим вивченням блоку природничих наук, звісно, свідчить про можливість створення варіантних за змістом та методичним апаратом підручників із географії, а також створення підручника з навчального предмета «Геоєкологія».

Геоєкологічна освіта в Україні має враховувати високу інтегративність екології і географії, її орієнтацію на вивчення сфери безпосередніх життєвих інтересів людини. Від формування таких знань залежить певний рівень ставлення людини до оточуючого середовища, тобто не лише знання, вміння, розуміння, але й основа виховання. Від цього залежить саме існування людства і всієї планети.

Геоекологічна освіта, перш за все, покликана спрямувати молоде покоління громадян України на знання законів, закономірностей та процесів географічної оболонки Землі (основи землезнавства, фізична географія України), знання про територіальне розміщення та розвиток господарства і населення Земної кулі, окремих її регіонів та країн (економічна і соціальна географія України, зарубіжна географія).

Таким чином, сучасна екологічна освіта в Україні характеризується, насамперед, реформуванням її змісту, принципами якого є гуманітаризація, інтеграція та широка ціннісна та загальнокультурна орієнтація. Її реалізація має на меті формування творчої особистості як умови й результату всебічного, повноцінного процесу навчання та виховання, який мусить бути демократичним, гуманним та гармонізованим.

Великого значення набуває і просвітницька робота за допомогою науковців, екологів, психологів, медиків, географів, яка спонукає людину мислити глобально, змушує її інакше будувати взаємовідносини із іншими людьми та навколишнім світом. Нова психологія має навчити людство, на думку Ж. Делорса:

- пізнавати, поєднуючи загальні знання з поглибленим вивченням конкретної області;
- створювати, формуючи професійні навички, вміння, здібності впоратися з будь-якими ситуаціями і працювати в команді;
- жити разом, намагаючись розуміти інших людей і поважати їх незалежність у душі цінностей плюралізму, взаєморозуміння, добра і миру (Delors et al., 1996).

В умовах сьогодення вагомими стають глибокі знання про глобальні проблеми економіки, які поєднують як економічні, так і екологічні, соціальні, демографічні, географічні аспекти тощо. Отже, все залежить від загальної освіченості й культури народу, здібностей соціуму розкрити творчі можливості його громадян.

Висновки. На сучасному етапі екологічна й геоекологічна освіта не повністю відповідають вимогам людського життя і не задовольняють українське суспільство. Для них характерні значні протиріччя, розрив між теорією й практикою, між змістом окремих навчальних дисциплін закладів загальної середньої та вищої освіти. Навчальні дисципліни закладів середньої освіти розрахо-

вані, головним чином, на надання базового рівня знань лише за умови отримання повної середньої освіти. Велика кількість колишніх школярів, продовжуючи навчання в ліцеях, коледжах, професійних технікумах або виходячи у професійну діяльність, зовсім не мають уявлень про економічний, політичний, громадський, соціальний стан окремих країн та регіонів. В Україні рівень розвитку екологічної освіти має стати одним із головних чинників, що може забезпечити проривний розвиток добробуту суспільства та уможливити динамічне зростання рівня економічного, соціального, екологічного, громадського розвитку, змінити якість життя пересічного українця як умову сталого розвитку.

Враховуючи досвід національної освіти, можна сформулювати основні положення екологічної освіти.

1. Екологічна освіта має ґрунтуватися на принципах гуманізації, гармонізації, демократизації, диференціації, інтеграції та індивідуалізації освітнього процесу, передбачати розвиток творчої особистості, надбання навичок самостійної навчальної діяльності, само- та взаємоконтролю, орієнтування учнівської молоді на формування фундаментальних знань і уявлень про наукову картину світу, населення Землі, стан та основні тенденції розвитку світового господарства на основі економізації, екологізації і соціологізації всього навчального матеріалу.

2. Основу загальної екологічної освіти становитиме наукова методологія, змістовність вивчення і викладання екології як головної загальноосвітньої базової дисципліни в закладах загальної середньої освіти. Проблеми екологічної освіти, перспективи розвитку й шляхи вдосконалення навчальних планів та програм, поглиблення змісту університетських і шкільних природничих та екологічних навчальних дисциплін визначаються науково-методичним рівнем самої науки. Загальна екологічна освіта має бути обов'язковою в усіх типах закладів загальної середньої освіти.

3. Екологічна освіта має посилювати орієнтацію молоді на більш практичне застосування природничих знань, вмінь, навичок, формування відповідних компетентностей учнів, прикладну конструктивну інтеграцію та їх застосування в подальшій діяльності з розбудови незалежної економічно потужної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу. Полтава : Довкілля-К, 2006. 472 с.
2. Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія. Київ : Вид. Парапан, 2003. 312 с.
3. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.
4. Delors J. et al. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO Publishing, 1996. 266 p.

REFERENCES

1. Huz K. Zh. Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannia v uchniv tsilisnosti znan pro pryrodu [Theoretical and methodological bases of formation of students' integrity of knowledge about nature]. Poltava: Dovkillia-K, 2006. 472 s. [in Ukrainian].
2. Kyselov M. M., Derkach V. L., Tolstoukhov A.V. Kontseptualni vymiry ekolohichnoi svidomosti: monohrafiia [Conceptual dimensions of ecological consciousness: a monograph]. K.: Vyd. Parapan, 2003. 312 s. [in Ukrainian].
3. Prohrama dii "Poriadok dennyi na XXI stolittia" [Agenda for the XXI Century: Action Program] / per. z anhl.: VHO "Ukraina. Poriadok dennyi na XXI stolittia". K. : Intelsfera, 2000. 360 s. [in Ukrainian].
4. Delors J. et al. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO Publishing, 1996. 266 p. [in English].